

характеристикою людського існування. Вигнання – це не тільки ознака *людини ХХ ст.* (біженця з небезпечної країни, депортованого, заробітчанина-іноземця, переселенця), а й *людини історичної* (так, США – держава, заснована вигнанцями; єврейський народ є одними з найбільш «досвідчених» вигнанців), *біблійної*, (усі ми – «вигнанці з Раю» [6]) й *людини соціально-біологічної* (кожна людина – вигнанець з материного лона, власного дитинства, юності, зрілості).

Складник другий: вигнання як порушення ритмічної системи координат, де віссю абсцис є ритмічна система доквілля, а віссю ординат є особистісні ритми людини. Будь-яке вигнання – примусове чи добровільне – є руйнуванням людини, бо воно порушує гармонію між біологічно-соціально-біографічними ритмами людини та ритмами історико-географічного доквілля, упорядкованими його історико-географічною сутністю. Коли людина витискається зі свого, старого, рутинно-ладового світу в світ чужий, новий і небезпечно-невідомий, виникає жахлива «аритмія», яка несе в собі руйнацію через відчуття тривоги, порожнечі й розлому між своїм минулим і чужим теперішнім.

Подолання цього відчуження має свій *алгоритм*, який Ч. Мілош визначив у трьох кроках: 1) утворення в чужому світі осередку свого власного простору, завдяки щоденному ритмічному повторюванню одного і того ж маршруту («Ресторан на розі, книжковий магазинчик, пральня, кафе слідували під час щоденних прогулянок одне за одним і навіювали <...> безтурботність» [6]); 2) встановлення в цьому освоєному просторі власних координат («на ново утверджувати свій власний Схід, Захід, Південь і Північ» [6]); 3) знаходження у своєму новому координованому просторі місця для свого «Вітебська чи Дубліна, зведеного у вищий ступінь» [6]. Здійснення цього алгоритму і приведе до того, що «усе втрачене, у всіх його живих подробицях знайдеться десь на вищому рівні» [6]. Але цей алгоритм доступний не кожному, тільки одиниці зможуть пройти усі його рівні, а більшості залишиться болючий маятник між пристосуванням до чужого нового і ностальгією за своїм старим, який штовхає людину до «межеумства», а то й до «недоумства», тобто до інтелектуального та творчого безпліддя.

Складник третій: вигнання як відчуження: втрата гармонійних зв'язків з оточуючим середовищем без зміни просторових координат. Вигнання як відчуження – екзистенційна проблема певної частини сучасних людей, які не можуть встановити контакт ні з часом («порожній і погибельний, він біжить до оманливої мети і замикається у коло безвихідної марно-

ти» [6]), ні з простором («безповітряне, одноманітне, без будь-яких ознак, справжня пустеля» [6]). Характеризуючи цей тип вигнання, Ч. Мілош апелює до драм С. Беккета. Але, з нашої точки зору, яскравіше й точніше навіть ніж у драмах психологію вигнання-відчуження зображено у малій прозі письменника.

Чотири оповідання: «Вигнанець», «Перше кохання», «Кінець», «Спілкування» – складають цикл, у якому діє спільний герой – людина, відчужена від соціального буття, відторгнута від усіх індивідуальних зв'язків настільки, що відчуває себе інопланетянином. Цей герой активно витискається з кожного середовища, в яке потрапляє. Він – вічний подорожній, який, тим не менш, за весь час жодного разу не полишає власного міста. Але ця відчуженість виникає не з вини героя, а через його надто тонку душевну організацією, яка фізично не витримує брутальності реального життя. І байдужість, а частіше навіть ворожість навколишнього середовища, кінець кінцем, перетворюють його на істоту, яка втратила здатність до любові, дружби, діяльності, але, незважаючи на це, зберегла складну душевну рефлексію.

Таке вигнання-відчуження є для людини поступовим духовним і фізичним згасанням. На таку повільну смерть суспільство прирікає духовно найтонших своїх представників. Якби суспільство було дещо іншим (толерантнішим, добрішим), воно б отримало митців, набагато витонченіших, бо ті, що відбулися, були не такими тендітними – бо вони знайшли в собі сили пристосуватися до цього часто грубого суспільства. Людство втрачає прояви чутливості, робить таких людей вигнанцями-ізгоями, які не витримують цього, і зрештою, знищує їх.

Складник четвертий: розкриває вигнання як конструктивну силу та розглядає його як розрив звичних детермінантних систем, як досвід внутрішньої свободи й самотності, як процес поглибленого самопізнання, як процес боротьби з внутрішньою слабкістю. Вигнання може стати проривом із сфери детермінованого у сферу свободи, яка є для людини серйозним випробуванням на можливість стати незалежною особистістю.

Досвід внутрішньої свободи (як можливість діяльності й поведінки в умовах відсутності зовнішнього цілепокладення, як здатність керувати своїм власним розвитком, як здійснення свідомого вибору, як самодетермінація свідомої особистості) і самотності (як розриву соціальних зв'язків, атомізації, комунікативної депривації, що руйнує одну з найголовніших потреб людини – бути залученим до чогось) по-різному впливає на різних людей. Тільки окремі – сильні – особистості можуть перемогти себе як детерміновану даність,

зробити прорив у сферу можливої свободи: «Вигнання знищує, але якщо ти не дав себе знищити, то будеш завдяки йому стократ сильнішим» [6].

Така трактовка концепту «вигнання» поглиблюється і утверджується Ч. Мілошем за допомогою інтертекстуального включення роману М. Кундери «Нестерпна легкість буття», який через пряму цитату назви цілком входить у мисленнєвий простір есе, і філософських ідей Ф. Ніцше (які Ч. Мілош визначив як «прославлення свободи вершин, самотності та пустелі» [6]). Вищеназвані тексти створюють єдиний смисловий «рівнобедрений трикутник», основою якого є есе Ч. Мілоша, а рівними сторонами – роман М. Кундери та концепція Ф. Ніцше, яка, на наш погляд, найяскравіше висвітлена в його романі «Так казав Заратустра». У межах цього трикутника вступають у взаємодію публіцистичні роздуми Ч. Мілоша, філософські сентенції Ф. Ніцше, художні образи роману М. Кундери. Каталізатором цього процесу є концепт вигнання, актуалізований Ч. Мілошем. Саме цей концепт виконує функцію ліхтаря, який організує навколо себе і художній світ роману М. Кундери, і смислове ядро концепції Ф. Ніцше.

Через випробування вигнанням проходять усі герої роману М. Кундери, але найповніше цей психологічний процес зображений в образі головного героя – Томаша. Для нього це довгий поетапний шлях від людини, скутої різноманітними соціальними детермінаціями, до людини ніцшеанської вільної і гармонійно вписаної у Всесвіт. Його життя вкладається у формулу, запропоновану Ф. Ніцше: верблюд – лев – дитина [7:21].

Стадію верблюда – невибагливої й покірної робочої тварини – можна визначити категоричним імперативом «ти повинен!» [7:22], який людина чує з тих пір, коли лише тільки починає усвідомлювати себе. Спочатку Томаш жив, слухняно підпорядковуючись загальноприйнятими правилами: опанував професію лікаря, одружився, народив сина, шанував підстаркуватих батьків. Навіть після розлучення Томаш продовжував старанно виплачувати аліменти на дитину, намагався регулярно зустрічатися з сином. Але перешкодження колишньої дружини цим зустрічам вибили Томаша з наїждженої колії. Якщо йому перешкоджають, то він сам першим відмовляється не тільки від побачень, а й від сина взагалі. Не йому не дають бачитися із сином, а він сам не хоче його бачити. Це «не хочу!» стало його визволителем і принесло радість почуття гідності.

Цей бунт призвів і до розриву стосунків з батьками, тож в один момент Томаш став вільним від усіх родинних обов'язків. Це був перший крок до свободи, крок, який перетворив Томаша з верблюда на лева.

Стадія лева з його декларацією «я хочу!» – це етап виборювання собі свободи для подальшого власного творіння. Це той ступінь, коли людина говорить «ні» нав'язаному суспільством обов'язку і завойовує собі право на нові цінності. Якщо верблюд любить як «свята святих» звернуте до нього від суспільства «ти повинен» [7:22], то лев знаходить у цій верблужій святості, у священній традиції предків оману і свавілля. З цієї любові верблюда лев забирає собі свободу. Її Томаш утілює у свободі кохання, коли став сприймати його як процес сексуального пізнання все нових і нових жінок, з якими іноді навіть не був добре знайомий. Ні одруження з Терезою (яка стала для нього водночас і дружиною, і дитиною, і матір'ю), ні її величезні страждання через його «донжуанство» не змогли припинити цю левову насолоду свободою.

Але цей етап не останній у розвитку людини. Далі слідує *стадія дитини* – «невинності», «забуття», «гри створення», «першого руху», святого «так» «своєї волі» [7:22]. Шлях від лева до дитини визначається пологами, які супроводжують великі «болі породіллі» [7:68]. Цими своєрідними пологами було кожне наступне вигнання, яке водночас ставало народженням нового Томаша. Таких основних вигнань-народжень у Томаша було чотири: еміграція, поступове витискання з професії, вигнання з табору революціонерів, вигнання з міської цивілізації.

Вигнання Томаша з батьківщини було зумовлене наполяганням дружини покинути Прагу, куди щойно була введена російська армія. Для Томаша це було переміщення в інший світ равлика зі своїм будиночком: тією ж самою роботою, тими ж жінками (дружиною і коханкою, яка також емігрувала до Швейцарії). Тим не менш, еміграція була для Томаша початком нового життя після сорока років, новим народженням, яке мобілізувало всі його професійні можливості. Але по-справжньому еміграцію він відчув тільки тоді, коли його покинула дружина, яка повернулася до Праги: від'їзд Терези зруйнував його комфортний маленький світ, що спочатку подарувало йому відчуття свободи і легкості буття, а потім викликало нестерпне співчуття Терезі і печучу ностальгії за нею.

Батьківщина зустріла колишнього емігранта непривітно. У Празі Томаш зазнав сильного вигнання за еміграцію: його поступово витиснули з професії, і він перетворився на мийника вікон. Головним надбанням цього вигнання для особистості Томаша стало відчуття ширшості людської соціальності за будь-яку професію. Колишнє медичне світило Томаш більшою мірою відчув себе особистістю й громадянином, коли мив вікна, бо страждав разом з батьківщиною.

Відчувши на собі політичні негаразди, Томаш звернувся до опозиційної революційної боротьби. Але така діяльність нівелює особистість, не залишає їй ніякої свободи. А волелюбний лев, яким на той час був Томаш, ні за яких обставин вже не міг стати верблюдом. Ось чому революційне середовище витискає з себе Томаша, як напередодні це зробило соціалістичне суспільство. Після цих двох вигнань – і з професії, і з політики – місто загалом стало для Томаша чужим: воно гнало його зі своїх надр у зовсім інше середовище – село.

У селі Томашеві вперше відкрилося почуття щастя. Саме тут відбулося «народження» нового Томаша. Село стало для нього одкровенням, тим новим початком, від якого можна вести новий відлік у житті. Томаш залишив у місті всі ті детермінаційні системи, які впливали на нього протягом життя: остаточно порвав з професією, більше не залучався до якоїсь спільноти, його більше не хвилювала боротьба на верхніх щаблях влади. Ніби вчора народжений, він, як Адам у власній історії, збудував новий світ та тільки почав давати назви речам.

Томаш звільнився практично від усього, що поєднувало його з докільям. Смерть улюбленої собаки від раку засвідчила розрив ще однієї нитки, яка зв'язувала його з дійсністю. З одного боку, ця подія ще більше зміцнила союз Томаша і Терези, але з іншого – показала їм можливий кінець і їхнього власного життя. Картина такого поступового вмирання від старості й хвороб була нестерпною для Томаша. Він вже не міг, як верблюд, покійно чекати свого кінця, але в той же час у ньому не піднімалася і левова хвиля опору. По-дитячому, він хотів просто зробити все сам, вирватися з-під контролю вищих сил – Бога, Долі, Випадковості, таких собі «дорослих», які виконують роль

розпорядників долі, – та витворити своє власне майбутнє. Він розумів, що не може піти, залишивши Терезу саму, але й продовжувати жити, як завжди, був уже не в змозі. Саме тоді, вірогідно (М. Кундера це не описує, але залишає простір для такої трактовки), Томаш вирішив, що вони з дружиною мають піти удвох, «померти в один день», що, за фольклорною казковою традицією, є найвищою мірою життєвого щастя. Смерть в автокатастрофі, яка цілком ймовірно була спровокована самим водієм, виглядає загалом логічним завершенням шляху героя до абсолютної свободи. Звільнившись від усіх зовнішніх детермінацій, Томашеві залишилося позбутися лише одного, що його обмежувало, – власного тіла, і він, не вагаючись, зробив цей найважчий крок.

Доля Томаша – яскрава демонстрація того, як сильна особистість здатна змінити на свою користь примусове вигнання – здавалося б, цілком деструктивне явище. Герою М. Кундери вдалося не тільки не зламатися під тиском суспільства, а, навпаки – прийняти це вигнання та віднайти в ньому для себе щастя.

Томаш – кардинально інший тип особистості, ніж герой С. Беккета. Але в площині мілошевого есеїстичного простору дві концепції, що їх виразниками виступають ці персонажі, не протиставляються і не порівнюються між собою. Незважаючи на те, що беккетівський герой – людина слабка, не здатна сама протистояти ворожому соціумові, це не робить її меншовагтиснішою, ніж Томаш. Соціофоб і відлюдник, герой Беккета стає таким через суспільну нетолерантність. Томаш виявився міцнішим, холоднокровнішим і зміг по-своєму вирішити проблему вигнання.

Отже, есе Ч. Мілоша «Про вигнання» породжує можливість діалогічного осмислення концепту вигнання. Польський поет і публіцист вирішує проблему вигнанства разом з письменниками, філософами, композиторами, художниками, включаючи їх голоси за допомогою альязій та ремінісценцій на їх твори.

У такий спосіб виникає діалогічний простір рівноправних учасників дискусії, своєрідним модератором якої виступає Ч. Мілош. Тим самим він продемонстрував неможливість односторонньої оцінки цього явища, бо кожна теза знайшла свого виразника і прибічника.

Література

1. Беккет С. Изгнанник / Сэмюэль Беккет. — М. : Известия, 1989. — 120 с.
2. Британишский В. Родимое и вселенское в творчестве Чеслава Милоша: Усадьба — Город — Край — Универсум / Владимир Британишский // Литературное обозрение. — 1999. — № 3. — С. 15—25.
3. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості / Володимир Здоровега. — Львів : Львівська обл. держ. друкарня, 2000. — 268 с.

4. Кузнєцов П. Эмиграция, изгнание, Кундера и Достоевский / Павел Кузнєцов // Журнальный зал [Электронный ресурс] — Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/zvezda/2002/4/kuz.html>.
5. Кундера М. Невыносимая легкость бытия / Милан Кундера; пер. с чеш. Нина Шульгина. — Спб. : Амфора, 2000. — 351 с.
6. Милош Ч. Об изгнании / Чеслав Милош // Журнальный зал [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/inostran/1997/10/milosz.html>.
7. Ницше Ф. Как говорил Заратустра / Фридрих Ницше; пер. с нем. Владимир Рынкевич. — М. : Интербук, 1990. — 301 с.
8. Чеслав Милош: мир после изгнания / Чеслав Милош // Вестник Европы. — 2005. — № 16. — С. 3—5.
9. Шлемкевич М. Новочасна потуга (ідеї до філософії публіцистики) / Микола Шлемкевич // Верхи життя і творчості. — Нью-Йорк; Торонто. — Т. 5. — С. 111—112.
10. Koiakowski L. Pochwaia wygnania / Leszek Koiakowski // Dekada literacka [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://dekadaliteracka.pl/index.php?id=1804>.
11. Venclova T. W poszukiwaniu raju na ziemi / Tomas Venclova // Tygodnik Powszechny [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://tygodnik.onet.pl/33,0,58512,2,artykul.html>.